

С.О. Костилова

УДК 94[070.11],1950”

**„ИЗВЕСТИЯ”
КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ
1950-х рр.:
СТРУКТУРА, АНАЛІЗ ЗМІСТУ**

Представлено джерелознавчу характеристику наукових збірників Київського політехнічного інституту 1950-х рр. Висвітлюються соціально-економічні і політичні умови, на тлі яких видавалися збірники, аналізуються структура та змістовне наповнення випусків видання.

Представлена источниковедческая характеристика научных сборников Киевского политехнического института 1950-х гг. Освещаются социально-экономические и политические условия, на фоне которых издавались сборники, анализируются структура и содержательное наполнение выпусков издания.

Represented source's characteristic of the Kyiv's polytechnic institute scientific collections for the 1950-s. Highlighted social-economic and political background of that period, structure and contents this edition.

Ключові слова: УРСР, Київський політехнічний інститут, журнальна періодика, освіта, наука.

1950-ті рр. без перебільшення можна вважати переломними в історії радянської країни, оскільки саме в цей час відбувся перехід від тривалого періоду сталінського тоталітаризму до загалом нетривалого історичного періоду десталінізації, названого пізніше добою відлиги. У перші роки десятиліття в житті людей іще були досить відчутними трагічні наслідки війни, яка принесла з собою руйнації та неймовірні страждання. Водночас усе виразнішими ставали й досягнення, пов'язані із загоєнням ран війни та відбудовою промисловості. Протягом 1946-1950 рр. обсяг капітальних вкладень у господарство СРСР становив понад 65 млрд. руб., що значно перевищувало відповідні капіталовкладення за всі три довоєнні п'ятирічки. Визначений п'ятирічним планом на 1950 р. рівень промислового виробництва був досягнутий у четвертому кварталі 1949 року, обсяг валової продукції промисловості України за 1946-1950 рр. збільшився у

4,4 рази й перевищив рівень 1940 р. на 15%. Були відбудовані шахти в Донбасі, Дніпрогес, комбінати „Запоріжсталь”, „Азовсталь”, машинобудівні заводи Києва та Харкова, багато інших підприємств. На кінець п'ятирічки в Україні більше, ніж до війни, видобувалося залізної руди, вироблялося прокату чорних металів, продукції машинобудування й металообробки, електроенергії, цементу, майже стільки, скільки до війни, виплавлялось чавуну, сталі, видобувалося кам'яного вугілля тощо [8, с.17].

Поступово на мирні рейки перебудовувалась і діяльність науково-виробничих об'єднань, і рядових науковців. Вже у березні 1950 р. розпочалася експлуатація літаків „АН-2” у вантажному і сільськогосподарському варіантах (конструктор О.К. Антонов), наприкінці цього ж року завод транспортного машинобудування у Харкові розпочав серійний випуск нових тепловозів „Те-2”, у травні 1951 р. свою першу продукцію випустив Львівський автобусний завод. У 1952 р. Азотно-туковий завод ім. Орджонікідзе освоїв уперше в Радянському Союзі виробництво етилбензолу та ізопропілбензолу, наступного року Сумський машинобудівний завод ім. М.В. Фрунзе завершив освоєння найбільших поршневих компресорів високого тиску марки „ІГ 226/320”, у Полтаві розпочав свою роботу паровозоремонтний завод. 5 листопада 1953 р. у Києві було введено в дію перший в СРСР суцільнозварний міст через Дніпро, проектувальником якого був видатний науковець Є.О. Патон [1, с.507-515].

Однак успіхи у промисловому розвитку країни перших повоєнних років були затьмарені негативними процесами, що відбувались у політико-ідеологічній сфері країни. Влітку 1951 р. республікою прокотилася нова хвиля гострих ідеологічних атак на українську інтелігенцію. Цього разу звинувачення торкнулися багатьох відомих діячів української літератури та науки. Зокрема, були піддані жорсткій критиці письменники Олександр Корнійчук, Ванда Василевська, Юрій Яновський, Платон Воронько, поет Володимир Сосюра, вірш якого „Любіть Україну” був визнаний націоналістичним. Не вщухали наступи на єврейську інтелігенцію у ході кампанії „боротьби з космополітизмом”. Її жертвами стало чимало видатних науковців.

Якісно новий період у житті радянських людей почався після смерті Й. Сталіна 5 березня 1953 р. Гостра критика культу особи Сталіна, що з нею виступив М. Хрущов на XX з'їзді КПРС у 1956 р., започаткувала добу відлиги. Попри те, що ця критика носила доволі

специфічний характер, адже критикувався особисто Сталін, а ідея монополії Компартії на владу та ідеологію не піддавалася жодним сумнівам, усе ж вона мала позитивне значення для країни. На вищому державному рівні було проголошено гасла звільнення країни від викривлень „ленінського курсу” та реабілітації невинно засуджених, що, звичайно, об’єктивно зумовлювало розгортання процесу певної лібералізації життя країни.

Успіхи і проблеми суспільно-політичного життя безперечно не могли не позначитися на діяльності Київського політехнічного інституту. З одного боку, потреби промислового розвитку країни зумовлювали стрімку відбудову й розвиток вузу. З іншого боку, на діяльності КПІ не могли не позначитись негативним чином розгорнуті в країні кампанії переслідування „космополітів”, а також політико-ідеологічний пресинг науковців гуманітарного і технічного профілю, які тривали до смерті Й. Сталіна.

Загалом же завдяки активній праці професорсько-викладацького і студентського складу відбудова Київського політехнічного інституту фактично завершилася вже до початку 1950-х рр. Проте і протягом 1950-х рр. у напрямі розвитку інституту чимало було зроблено. Зокрема, у 1949-1951 рр. в інституті був завершений ремонт 10 тис. кв. м. навчальних і 400 кв. м. житлових приміщень, завдяки чому загальна навчальна площа інституту сягнула 22 тис. кв. м. В цей час у КПІ діяли більше 100 лабораторій, 30 кабінетів, 3 майстерні [6, с.134]. Вже наприкінці війни і у перші повоєнні роки в інституті були створені нові факультети – металургійний (інженерно-технічний), інженерно-педагогічний, протягом 1949-1955 рр. самостійно діяв у вузі зварювальний факультет, а в 1953 р. були засновані факультети хімічного машинобудування, заочний, у 1955 р. – електроакустичний тощо [6, с.137-138]. Відповідно досить значною була кількість студентів КПІ. В 1954/1955 навчальному році, приміром, тут навчалося близько 9200 студентів. Навчали студентів сотні викладачів, зокрема у 1949-1950 навчальному році – 365, у тому числі 32 професори і 85 доцентів [6, с.138, 140].

Незважаючи на повоєнну матеріальну скруту та неоднозначні процеси у політичному житті країни, професорсько-викладацький склад Київського політехнічного інституту протягом 1950-х рр. залишався відданим справі підготовки висококваліфікованих технічних спеціалістів, на яких так потребувала країна, а також і високим ідеалам науки, і в цій царині безперечно досяг чималих успіхів.

Свідченням цього є, зокрема, наукові збірники Київського політехнічного інституту, аналізу структури і змістовного наповнення яких присвячено цю наукову розвідку.

Зауважимо, що вже наприкінці 1945 р. в КПІ було відновлено видання багатотиражної газети „Радянський студент”, яка з 1949 р. стала виходити під назвою „За радянського інженера”. На чолі редакції друкованого видання став Л.О. Радченко, який зумів забезпечити регулярний вихід газети й відбиття нею головних проблем життя студентського загалу.

Що стосується наукових збірників Київського політехнічного інституту, то вони протягом 1950-х рр. виходили досить регулярно, хоча і з різною інтенсивністю в різні роки. Зокрема, у 1950 році побачив світ 11 том „Известий” КПІ, водночас 12 том був виданий лише 1952 року. В 1954 р. було опубліковано одразу три випуски видання, найбільш плідним став 1957 рік, коли з’явилося одразу шість випусків наукового збірника.

Вихід збірників забезпечувало відділення Державного науково-технічного видавництва машинобудівельної літератури „Машгиз”, яке було виділено у самостійне видавництво в системі Наркомату машинобудування СРСР іще в 1938 р. шляхом реорганізації системи видавництв технічної літератури СРСР, у тому числі Державного науково-технічного видавництва (ДНТВ). З кінця 1940-х рр. видавництво „Машгиз” увійшло до складу Об’єднання науково-технічних видавництв (ОНТВ), проте залишалось у віданні Міністерства важкого машинобудування СРСР, а з 1957 до 1964 р. – у віданні Державного комітету Ради міністрів СРСР по координації науково-дослідних робіт.

Друкувалися збірники у солідних друкарнях, зокрема на фабриці Укрполіграфвидаву при Раді міністрів УРСР, у Київській та Житомирській обласних типографіях. Вочевидь ця обставина позначилась тим, що усі без виключення випуски „Известий Киевского ордена Ленина Политехнического института” мали прекрасне поліграфічне виконання, гарно оформлені тверді обкладинки, доволі солідні обсяги, а також і наклади, які коливалися на рівні 1000 – 1300 примірників. Поширення збірників відбувалося безкоштовно – в основному за рахунок відомчої передплати.

Незначні зміни спостерігались у грифах наукового збірника, що було відбиттям певних реорганізаційних процесів у системі вищої технічної освіти. З початку 1950-х рр. видання виходило лише

під грифом Міністерства вищої освіти СРСР, у 1954 р. до грифу додалося й Головне управління політехнічних і машинобудівельних вищих навчальних закладів

В 1950 р. головним редактором „Известий” був Олександр Сергійович Плигунов. Він обіймав посаду ректора КПІ у період з 1944 до 1952 р. і чимало зробив для відбудови роботи інституту у перші повоєнні роки. Протягом 1953 і до грудня 1955 рр. обов’язки ректора навчального закладу виконували академіки Віталій Никифорович Гриднєв, Іван Трохимович Швець та член-кореспондент АН УРСР Григорій Іванович Денисенко. Однак ці поважні науковці не значились відповідальними редакторами „Известий”, утім і професор С. Плигунов після відновлення на посаді ректора до обов’язків головного редактора наукового збірника не повернувся. Відтак, ці обов’язки виконувались науковцями, які безпосередньо опікувалися виходом „Известий” – доценти А.В. Сивай, А.Я. Самохвалов, Т. Чумаченко, професор С. Тетельбаум та ін.

Аналіз змісту наукових збірників вказує на досить солідний авторський склад. Як і належить, на шпальтах „Известий” протягом 1950-х рр. друкувалися науковці, що мали солідний досвід роботи і які могли представити на суд громадськості попередні результати власних дослідів. У числі авторів були, зокрема, професор, доктор хімічних наук, дійсний член АН УРСР В.Г. Шапошинков, дійсний член АН УРСР В.Н. Свечников, професор С.С. Рудник, кандидати технічних наук З.Д. Панченко, В.С. Кочо, Л.І. Ростовцев, І.В. Левинський, інженери А.В. Павлов, дослідники Г.С. Писаренко, В.В. Хильчевський, В.Н. Данілов, Б.Н. Фрадлін, П.П. Лавринович, А.М. Фарбер, А.Г. Боднар, Н.І. Щепеткіна, Л.Є. Дундученко, Е.П. Гизила, В.Г. Крикунов, В.П. Тараненко, Н.С. Гаткин, А.К. Гордієнко, Ю.Г. Гриневич, Н.Ф. Воллернер, Н.Г. Вова, С.І. Тетельбаум, Г.Н. Раппопорт, Е.Т. Скорик, К.Б. Круковський-Синевич, Г.І. Гладишев, О.Ф. Кольченко, І.М. Чиженко, Д.Я. Глухов, А.Б. Будницький та ін.

Загалом протягом 1950-х рр. на сторінках „Известий” було надруковано більше 120 наукових статей 80 авторів. Така невідповідність кількості публікацій і авторів пояснювалась збереженням практики публікації статті кількома авторами або ж вміщення в одному збірнику статей одного автора. Виразним, хоч і не вповні характерним у цьому відношенні є, зокрема, том ХХУ випуску за 1957 рік. Тут було надруковано чотири статті І.М. Чиженко

(„Особенности процесса потребления и генерирования реактивной мощности преобразовательными установками”, „Работа трехфазной двухмостовой схемы преобразования электрического тока с коммутирующими конденсаторами в режиме полупериодной коммутации”, „Работа схем преобразования при коммутации тока в фазах питающего трансформатора колебаниями тройной частоты”, „Регулирование напряжения в трехфазном двухмостовом преобразователе при коммутации тока в фазах питающего трансформатора колебаниями тройной частоты”), а також чотири статті з колективним авторством – І.М. Чиженка, А.Ш. Немировського, Д.Я. Глухова, Ю.М. Іванова „Первый компенсационный ртутно-выпрямительный агрегат алюминиевого завода”, І.М. Чиженка, В.С. Руденка „Режим обратного зажигания в мощных ртутных преобразователях электрического тока”, І.М. Чиженка, С.І. Недзельського „Улучшение коэффициента мощности преобразователей однофазного тока при регулировании напряжения сетками”).

Що стосується практики колективного авторства, то вона, на нашу думку, була цілком обґрунтована, адже над певною науковою проблемою нерідко працював не один, а ціла група науковців. Що ж до практики друкування у збірнику серії статей одного автора, то вона звичайно не могла вважатися нормальним явищем, хоча напевно чи в цей період могла вказувати на існування певних проблем у забезпеченням збірника авторським складом. Як свідчать дослідники історії КПІ, протягом 1952-1956 рр. кафедрами Київського політехнічного інституту було підготовлено і опубліковано в різних видавництвах 9 підручників, 70 навчальних посібників, 55 монографій, близько 900 наукових статей у журналах і збірниках [7]. Отже, зробимо припущення, що проблема могла полягати у складній процедурі проходження наукових статей до збірника. Останнє ж вповні могло бути пов'язаним і з виразно підвищеним рівнем вимог до публікацій у наукових збірниках.

Зауважимо, що навіть побіжний перегляд статей, опублікованих в „Известиях”, виразно вказує на високий науковий рівень публікацій. Чимало наукових статей супроводжувалися формулами і таблицями, малюнками і діаграмами. Усі без винятку автори наводили розлогі списки наукової літератури. Разом із тим, кидається в око практична відсутність у цих списках посилань на літературу іноземних авторів.

Якщо говорити про тематичне спрямування публікацій „Известий”, то воно цілком і повністю відбивало сферу наукових зацікавлень професорсько-викладацького складу КПІ, які, у свою чергу, були тісно пов’язані з потребами розвитку народногосподарського комплексу країни. Пріоритетними протягом 1950-х рр., як свідчить аналіз змістовного наповнення „Известий”, були такі наукові напрями, як підвищення ефективності радіозв’язку, розробка нових схем комутації для промислових ртутно-випрямних установок, дослідження динамічної міцності і коливань в умовах високих температур з урахуванням розсіювання енергії відповідно до сучасного турбобудування, дослідження поверхневих хвиль, що виникають при співударі пружних тіл, розробка нових типів електричних машин змінного струму, дослідження керамічних флюсів для автосварювання спецсталі тощо.

Відзначимо 1957 р. як найбільш продуктивний у контексті виходу „Известий”. Того року побачили світ вісім спеціалізованих випусків наукового видання. Том XX складала 29 наукових статей, розподілені у трьох основних розділах – хімія, металургія і механіка. Більшість робіт у розділі „хімія” було присвячено розробці нових методів скорочення витрат електроенергії при процесах, а також розробці та удосконаленню технології електрохімічних виробництв. В результаті проведених дослідів автори запропонували способи зниження перенапруження на електродах при електролітичних процесах, урахування електричного струму, витраченого на побічні процеси, складання балансу струму на енергії електролітичних процесів, отримання хлоратів з гарними технічними показниками. Ряд статей торкалися питань аналітичної хімії, містили огляд відповідної фахової літератури. Натомість статті розділу „механіка” наводили дані про результати проведених експериментів, які відбивали теплотехнічну сутність агломераційного процесу й пропонували заходи для підвищення виробництва агломераційних машин. В розділі також підсумовувалися результати дослідження нової гідравлічної спостережної системи з недиферінційним циліндром, запропонованої лабораторією метало ріжучих верстатів, і деякі дослідження, які проводилися на кафедрі опору матеріалів. Тут же були і статті, які охоплювали широке коло проблем теоретичних, зокрема дослідження метода розрахунку потужності на привод по тягових установках, підрахунку коефіцієнта корисної дії приводу і регулювання швидкостей секцій паперової машини тощо.

XX том видання репрезентував статті, підготовлені фахівцями Електротехнічного факультету. Перший розділ збірника об'єднав публікації, що відповідали тематичному розділу „Автоматичні та вимірювальні прилади”, другий – „Перетворювальні прилади”, третій – „Техніка високих напруг”, четвертий – „Електропривод та електромашини”. Звернемо увагу на те, що це видання, на відміну від інших, мало солідну редакційну колегію, до складу якої входили кандидат технічних наук Г.Н. Бладзевич, доктор технічних наук І.І. Гребінь, кандидати технічних наук Л.А. Радченко, І.М. Рожановський, доктор технічних наук, професор І.К. Федченко. Відповідальним редактором випуску був С.А. Ребров.

Цікавим є також том ХХІІІ „Известий”, який готувався працівниками кафедри марксизму-ленінізму. Редакційну колегію випуска склали І.Я. Барсук, М.С. Журавльов, В.В. Ковальченко, С.І. Черкасова, П.В. Шостак. Як вказувалося у вступі до збірника, видання приурочувалося до 40-річчя Великої жовтневої соціалістичної революції. Показово, що у редакційному вступі до збірника містилося звернення до читачів надсилати до редакції критичні зауваження на опубліковані статті.

Аналіз змістовного наповнення цього тому „Известий” уявляється особливо цікавим з огляду на те, що воно дає уявлення про стан гуманітаристики в Київському політехнічному інституті в цей період. Як зазначалося вище, після смерті Й. Сталіна і жорсткої критики культу його особи на ХХ з'їзді КПРС у 1956 р. розпочався процес реабілітації репресованих раніше партійно-радянських діячів, а також був легалізований процес критики перегинів, що мали місце у суспільно-політичному житті країни за доби Й. Сталіна. Водночас радянське керівництво доволі чітко сигналізувало про те, що існують цілком виразні межі критики. Зокрема, не йшлося про будь-які спроби критики устоїв соціалізму, критики існуючої системи влади. Усі негаразди минулого офіційно пропонувалося покладати на Й. Сталіна, який мав постати внаслідок цього цілком випадковим явищем у радянському політичному процесі.

Такий підхід до формування новітніх історичних концепцій зумовив те, що багатьма істориками офіційний дозвіл критикувати Сталіна фактично не був почутий. Це стосувалося, як можна побачити на основі змісту статей збірника тому ХХІІ, і частини професорсько-викладацького складу КПІ.

В опублікованому до річниці Жовтня збірнику були вміщені публікації восьми авторів. Тематично усі публікації стосувалися

історико-партійних проблем, хронологічно – новітньої історії. Зокрема, В. Кольченко опублікував статтю про боротьбу більшовиків України за відтворення і зміцнення нелегальних партійних організацій у 1912 році на основі рішень Празької партійної конференції. Щостак П. і П. Шморгун присвятили свою наукову розвідку квітневим тезам В. Леніна (до речі, на відміну від усіх інших публікацій „Известий”, ця стаття була написана українською мовою). Далі йшла наукова стаття Е. Пухова, що аналізувала стан більшовицької преси в Україні у тому ж таки 1917 році. Жовтневій революції і проблемі дружби народів присвятив свою статтю Н. Савгир. М. Каратаєва розповідала про боротьбу партійних організацій Сталінської області за піднесення здобичі вугілля у роки третьої п’ятирічки, а Л. Цибін – про підготовку і виховання кадрів молодих робітників в Україні у період четвертої п’ятирічки, тобто в 1946-1950 рр. С. Черкасова підготувала статтю про соціалістичне змагання як метод комуністичного ставлення до праці, а В. Пугач – про застосування досвіду радянських новаторів у Китаї.

Звернемо увагу на те, що всі вище означені публікації мали доволі солідну джерельну базу. Завдяки роботі в архівах дослідникам вдалося увести до наукового обігу нові історичні факти з проблем, що їх було винесено у заголовки статей. Проте, зважаючи на те, що всі автори були обмежені певними політико-ідеологічними рамками, про вироблення якихось нових авторських концепцій, ідей у статтях не йшлося. Фактично усі публікації вузівських науковців лише поглиблювали і додатково обґрунтовували ті тези, що раніше вже були висловлені партійно-радянським керівництвом та офіційними (академічними) істориками.

У змісті деяких публікацій „Известий” виразно проглядались і численні „табу”. Говорячи про революційні події в Україні, дослідники не згадували про існування альтернативних політичних партій, не кажучи вже про існування альтернативних радянській форм державності. Оповідуючи про дружбу народів у роки громадянської війни в Україні, автори оминали суттєві проблеми, що ними в цей період була позначена сфера етнонаціонального життя.

Червоною стрічкою через усі статті проходила ідея провідної ролі в суспільному житті Комуністичної партії та її керівників. При цьому в жодній із статей не згадувалося про невинно репресованих діячів революційного руху, взагалі не згадувалися репресії й не містилася критика культу особи Й.Сталіна, попри те, що з моменту

XX з'їзду КПРС уже минув час, і „офіційний дозвіл” на таку критику був даний. Натомість у публікаціях ряду авторів проглядалася непряма, подекуди завуальована позитивна оцінка Й. Сталіна як організатора соціалістичних перемог. Усе це говорило про те, що частина професорсько-викладацького складу кафедри марксизму-ленінізму КПІ або побоювалася, або ідеологічно не була готова сприйняти різку критику культу особи Сталіна, запропоновану М. Хрущовим.

Усі вищезначені недоліки виразно проглядалися й у змісті публікацій XXV тому „Известий”, що його готували фахівці кафедри політичної економії (відповідальний редактор – доктор економічних наук А.Е. Шевченко).

І все ж не можна стверджувати, що доба „відлиги” зовсім не позначилась на стані гуманітарних дослідів у КПІ. Відмова від стратегії бездумного уславлення „вождя всіх народів”, що тягнула за собою ігнорування і замовчування праці інших людей, позначилась позитивним чином на стані дослідів у царині історії науки і техніки і, зокрема, історії Київського політехнічного інституту.

У цьому відношенні слід звернути особливу увагу на редакційну статтю з історії вищого навчального закладу, опубліковану в томі XV „Известий” за 1954 рік. Безперечний інтерес представляють також опубліковані в „Известиях” рецензії на праці з історії техніки – як от вміщені у XII томі за 1953 рік розгромна рецензія Голян-Никольського А.Ю. і Доброва Г.М. на історичну прозу В. Шкловського – його книгу „О містерах старинных”, присвячену аналізу російської технічної думки XV-XVIII ст. Нарешті не можна оминати і публікацій збірника, які були присвячені ювілеям видатних науковців-професорів КПІ, або й виходили у зв'язку із кончиною останніх. Щодо останнього, то ідеться, зокрема, про опублікований „Известиями” некролог на професора Електротехнічного факультету Окулова. Зміст некролога, особливо у порівнянні з іншими публікаціями про професора, – наприклад із тими, які друкувались на шпальтах „Вістей” у 1920-ті рр., дають певне уявлення про рівень інформаційної відкритості тогочасного суспільства.

Таким чином, можемо стверджувати, що протягом 1950-х рр. випуск наукових збірників КПІ був регулярним, а його авторський колектив – досить авторитетним і доволі численним. Традиційна для минулого періоду практика публікації в одному збірнику кількох статей одного автора збереглася, і вона, можливо, була відбиттям існування проблем суб'єктивного плану. Так само, як це було і в

минулому, на змісті збірника – насамперед публікацій гуманітарного блоку – позначався політико-ідеологічний тиск, пов'язаний з існуванням монополії Компартії на владу та ідеологію. Попри виразне ідеологічне забарвлення, наукова періодика інституту 1950-х рр. усе ж є надзвичайно корисною для вивчення наукових досягнень інституту, історії Київського політехнічного – насамперед у контексті з'ясування подробиць творчої біографії тих науковців КПІ, які зробили значний внесок у розвиток науки і техніки.

1. Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. – К.: Наук. думка, 1995. – 688 с.

3. Известия Киевского ордена Ленина Политехнического института. Том XX. – К., 1957. – 327 с.

4. Те ж. Том XXII. Сборник трудов электротехнического факультета. – К., 1957. – 327 с.

5. Те ж. Том XXV. Сборник трудов кафедры политической экономии. – К., 1957. – 541 с.

6. КПІ: Перше століття. Історичний огляд. – К.: Такі справи, 2007.– 384 с.

7. Нарис історії: Київський політехнічний інститут // <http://www.ntu-kpi.kiev.ua/history-essay>.

8. Політична історія України. XX століття. У 6-ти тт. Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). – К.: Видавництво „Генеза”, 2003. – 694 с.

І.І. Хомутовська

УДК 94(477) 092:911

ВНЕСОК ІСТОРИКА-АРХЕОЛОГА Б.М. МОЗОЛЕВСЬКОГО У РОЗВИТОК ДОСЛІДЖЕНЬ СКІФСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Представлено аналіз поглядів Б.М. Мозолєвського на процес становлення та соціального устрою скіфського суспільства. Висвітлюються погляди наступників науковця на соціальну структуру скіфів.